

Юлія КАПЦОВА,
аспірант кафедры агульнаадукацыйных дысцыплін
і методык іх выкладання
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна

“А МАЯ ТЫ ЖУРАВІНАЧКА!”, або ФЕНОМЕН ГАВАРКОГА СЛОВА

ПАВОДЛЕ ФЁДАРА ЯНКОЎСКАГА

УДК: 811.161.3'1

У артыкуле даследуецца феномен гаваркога слова. На матэрыяле абразка Ф. Янкоўскага разглядаюцца падставовыя характарыстыкі слова, якое “само гаворыць”. Сцвярджаецца, што жывое слова – найважнейшы аспект металінгвістычнага вучэння, зыходным пунктам якога выступае феноменалагічны падыход да даследавання рэальнасці беларускай мовы.

Ключавыя словы: *гаваркое слова, слоўная выяўленчасць, метамоўная рэфлексія, моўная феноменалогія.*

The article explores the phenomenon of a spoken word. The main characteristics of a word that speaks itself are considered on the basis of a miniature by F. Yankousky. It is stated that the living word is the most important aspect of the metalinguistic teaching, the starting point of which is the phenomenological approach to the study of the reality of the Belarusian language.

Даследаванне феномена жывога слова – прыкрытэты напрамак беларускага мовазнаўства ад пачатку яго ўзнікнення і да нашых дзён. «Айчынная лінгвістыка арыентавана на археалогію мыслення – глыбінныя сэнсавыя структуры і “ўнутраныя” формы» [3]. Адзначаны падыход стварае перадумовы да ўзнікнення рэальнага мовазнаўства, у якім аддаецца ўвага жывой гаворцы і нязменнаму ў ёй *Homo loquentes* – чалавеку, які гаворыць.

Жыццё і творчасць Фёдара Янкоўскага прысвечаны гаваркому слову. Вучоны верыў, што “самае каштоўнае ў чалавеку – гэта яго духоўная культура” [5, с. 31]. У яго не было сумневу ў тым, што “само слова ёсць творчасць, а сама мова – паэзія” [7, с. 264]. У слоўніках прафесара па крупінках сабрана народная мудрасць, увасобленая ў словы, якое “само гаворыць”. Такому слову прысвечаны і абразок “А мая ты журавіначка!” [6]. У ім выказваецца погляд на гаваркое слова, прысутнічае аўтарская рэфлексія паводле канкрэтных выслоўяў народнай мовы.

Пісьменнік знайшоў арыгінальны спосаб далучэння чытача да свайго творчага вопыту – знаёмства. Перадусім аўтар знаёміць нас са сваім героем: “Гэты мой знаёмы шчыры чалавек – немец”. Прэзентатыўнае словазлучэнне *мой знаёмы* не ацэнанае (“знаёмы, і толькі”; “знаёмы, і больш нічога”). Аднак яно імплікуе метасэнс і настройвае на далейшае ўспрыманне героя твора (імплікацыя: “Не абы-хто, а знаёмы самога Фёдара Міхайлавіча”). Выразам *шчыры чалавек* выказваецца ацэнка. Шчырасць – уласцівасць, якая выводзіцца з адносінаў да працы: *шчыраваць* ‘дбайна рабіць што-н.’, ‘быць шчырым, з любоўю адносіцца да каго-н.’ (ТСБМ, т. 5, с. 424).

Знаёмства з госцем прадаўжаецца: “Яшчэ ў сваё ўніверсітэцкія гады ён [немец] пачаў займацца славянскімі мовамі...” Але да Ф. Янкоўскага прыехаў не проста даследчык славянскіх моў. Ён прысвяціў сваё жыццё. Напачатку вучоны займаўся “сродкамі экспрэсіі, выразнасці”. Аднак гэта быў “не яго занятак”. Экспрэсія прыцягвала яснасцю, але нават у бездакорных, з пункту гледжання культуры маўлення, выразах “чагосьці не хапала”. Гэтае “штосьці” даследчык знайшоў у мастацкім Слове: «Калі ён, ужо сталы і сур’ёзны чалавек, завітаў у Мінск, то чытаў і ведаў “Чаго вам хочацца, панове?” і “Вобразы родныя”, “Ты не згаснеш, ясная зараначка” і “Судзі мне, доля, мужнаму памерці”, “Новую зямлю”... Чытаў, багата што і ведаў».

Абразок “А мая ты журавіначка!” прысвечаны не столькі цудоўнаму чалавеку і яго захваленню, колькі гутаркам “пра словы, пра такія слоўныя счупленні і знітанні, без якіх не бывае пісьменніка, літаратара, літаратурнага слова”. Перш чым звярнуцца да разгляду канкрэтыкі гэтых гутарак, варта высветліць значэнне некаторых слоў і акрэсліць значэнне асобных тэрмінаў, з дапамогай якіх яны асэнсоўваюцца.

У традыцыйным мовазнаўстве ўслед за Ф. дэ Сасюрам замацавалася сістэмна-знакавае разуменне мовы. З гэтага разумення вынікае дыхатамія мовы-сістэмы і яе функцыянавання – маўлення. Аднак відавочна, што такая парадыгма не закранае ўсяго, што не ўпісваецца ў сістэму і не належыць ёй – “жывога слова жывога чалавека” (М. Бахцін). З жывым словам сустракаемся ў нязмушанай гаворцы.

Дзеяслоў *гаворыць* у творах Ф. Янкоўскага ўжываецца безасабова: *гаварылася, жартавалася*. З такога ўжывання вынікае натуральнасць

гаворкі. Як і думка, гаворка ажыццяўляецца без удзелу волі чалавека. Іншая справа – гутарка, у якой суразмоўцы нешта паведамляюць (кажуць) адзін аднаму. Размова – канструктыўны дыялог (“ты сказаў – я пачуў”). У гаворцы няма “пачутасці”, яна праходзіць па мадэлі “гаварыць – слухаць” (“Слухай сюды”, “Паслухай мяне” і г. д.).

Гаворка падобна да творчасці: “Калі скульптары месяц гліну, калі мастак пакрывае фарбамі палотны, калі паэты шукаюць дакладных слоў, каб выявіць сваю патрэбу, ніхто з іх не задаецца мэтай перадаць сваю пачуццёвасць іншаму” [1]. У адрозненне ад гаворкі размова – гэта справа, удзельнікі якой нясуць адказнасць за ўсё сказанае. У гаворцы ніхто ні за што не нясе адказнасці, але кожны адказвае за свае словы. Гаворка не дзеянне, а дуалістычныя вербальныя паводзіны. Слова, вядомы яшчэ ад старажытнасці від мастацтва, – антытэза ўсіх тыпаў дыскурсіўнага выкарыстання мовы, напрыклад “Словы...” і пропаведзі (казанні) Кірылы Тураўскага.

Гаваркое слова выступае рэальнасцю метамовы творчасці. Адна справа – функцыянальна-стылістычная дыферэнцыяцыя мовы, і зусім іншая – выяўлены ў слове сэнс, такт і настрой таго, хто гаворыць. Сэнсавая пераменлівасць і няўлоўнасць жывога слова аказваецца не слабасцю, а яго мастацкай сілай. Гаваркое слова – плён творчага асэнсавання рэаліі да таго, як яна была ўсвядомлена і парадыгматычна ўпарадкавана аналітычным розумам.

Адна з найбольш вядомых прац Ф. Янкоўскага называецца “Само слова гаворыць: філалагічныя эцюды, абразкі, артыкулы” (Мінск, 1986). Жывое слова выяўляе сябе без ментальнай пасрэднасці. Такім будзе, напрыклад, цытатае слова *мама* ў адрозненне ад *маці* – тэрміна роднасці. Гаваркое слова ўвасабляе неканвенцыянальныя рысы, якія адсутнічаюць у знаку; яно *ласкавае, пяшчотнае, мяккае, грубае* і г. д.: “Ма-ма – якое гэта **салодкае, ласкавае слова**” (А. Якімовіч). *Гаварыць* – іманентная характарыстыка слова і чалавека. Па сутнасці назва “гаваркое слова” дублюе сэнс “гаваркосці” – слова само па сабе не можа не быць гаваркім (як, напрыклад, не бывае несалёнай солі).

На думку Ф. Янкоўскага, гаваркія словы – нават не назвы рэчаў, з’яў, а самі характарыстыкі. У такіх словах не адлюстроўваюцца аб’ектыўныя ўласцівасці з’яў (“свет у сабе”) – у іх выяўляецца характар суб’ектыўнага ўспрымання рэчаў (“свет для нас”). Гэты жыццёвы свет не асвойваецца з дапамогай пэўных разумовых намаганняў, аднак рэфлексіўна паўстае ў сваёй першаснай відавочнасці.

Гаваркое слова схоплівае саму сутнасць рэчы. “Гаварыць на мове”, паводле М. Хайдэгера, азначае “перанесціся ў свет сутнасцей мовы” ці “трапіць на тое месца, дзе спачывае сутнасць” [4]. Моўная сутнасць ёсць царства, з якога чалавек выйшаў і да якога ён прыкаваны нябачнымі ланцугамі. “Чалавек ёсць чалавек, – заяўляе вучоны, – паколькі ён аддадзены ў распараджэнне мовы і карыстаецца ёю, для таго каб гаварыць на ёй” [4]. Паводле Р. Барта, старажытныя грэкі “ўсхвалявана і нястомна ўслухоўваліся ў шолах травы, у цурчанне крыніц, у шум ветру, адным словам – у трапятанне прыроды, імкнучыся адрозніць разлітую ў ёй думку”, “так і я, услухоўваючыся ў гул слова, шукаю сэнс, які хаваецца ў ім – бо для мяне, сучаснага чалавека, гэтае слова і складае прыроду” [2, с. 902].

У гаваркім слове не адлюстроўваецца карціна свету – панарамнае бачанне рэчаіснасці. Як піша Ф. Янкоўскі, перад слухачом “*узнікаюць малюнкi, абразкі, эцюды*”. Гаваркое слова – феномен выяўленчага мастацтва. Успрымальніку не даецца прыкмета – перад яго вачыма паўстаюць жывыя рысы рэаліі. Дзякуючы слоўнаму жывапісу перад слухачом вымалёўваецца сама рэальнасць. Малюнак не вобраз з’явы, а яе эйдас – канкрэтна-візуальная *выява* сутнасці рэчаў. Прырода гаваркіх слоў эйдэчная.

Само жыццё адгукаецца ў “*хораіша, рупліва падобраных, прошаных*” словах: “*Столькі жывасці і жывасці ў слове...*” Жывасць і жывасць гавораць пра выяўленасць у гаваркім слове жыццёвай сілы. Такая сіла мае імпрэсіўны (выяўленчы) характар, надае слову імпэт (імкненне, напор). Яна супрацьпастаўляецца моцы – экспрэсіі (выразнасці) моўных адзінак.

Наблізіць да чалавека саму рэальнасць – спрадвечнае імкненне творчасці. У гэтым імкненні слову належыць найбольш ганаровае месца: “**Што само слова ёсць творчасць**, – *падагульняе госць, – асабліва чуеца, бачыцца, адчуваецца, калі маеш справу з іншаю моваю, не сваёю роднаю, калі пазнаеш у ёй тое, чаго ні граматыкі, ні лексікалагічныя даследаванні, ні слоўнікі не могуць расказаць*”.

Гаваркое слова само па сабе ёсць тэкст. Шлях яго спасціжэння – дапытлівасць. На гэтым шляху прысутнічае інтэнцыя пранікнення ў сэнсавыя глыбіні слова. “*Вялікая дапытлівасць у чалавека...*” – так характарызуе аўтар абразка свайго знаёмага. І заўважае: “*Не ведае, але адчувае: павінна быць і іншае, а можа – толькі іншае і нескалькаванае*”. Дапытлівасць героя абразка выяўляецца ў парным *як-як* – словах, характэрных для яго гаворкі: “*Як-як? Спаць пункцірам?*”;

“**Як-як? Маладзіца?**”. Сэнс шукаецца і ўгадваецца шляхам інтуіцыі.

Сэнсавае поле ў чалавецтва адно, але ў кожнай мове прысутнічаюць яго характэрныя выявы. Супастаўленне сэнсавых “малюнкаў” розных моў высвечвае неаднолькавае светапогляду народаў-моватворцаў. У гаваркім слове мы сустракаем з феноменам аўтэнтычнасці. Пачуўшы беларускае выслоўе “*А мая ты журавіначка!*”, госьць прафесара Янкоўскага не можа не захапіцца яго пяшчотнасцю. Аднак шлях да аўтэнтычнасці гэтага выслоўя пракладаецца праз “зараснікі” чужых уяўленняў: “*І зноў пацягнула гося на параўнанне...*”

Даследчык праводзіць аналіз слова, разважае – спрабуе разабрацца: «*Адразу і пытанне: журавінавы ці журавінны? Выказвае сваё меркаванне... яму здаецца, што павінна быць журавінавы, а не журавінны. “Ці не гэтак?” Толькі гэтак.*»

Не маючы сістэмнай значнасці, само слова шмат гаворыць для таго, каму яно адрасавана. Гэта слова-водгук, слова-захапленне – суб’ектыўная рэфлексія (перажыванне) чалавека. А вось рускі адпаведнік беларускага слова журавіны – клюква – не з’яўляецца тэкстаўтаральным. Гэтая лексема ўцягнута ў фразеалагічную сістэму мовы: “...шукае фразеалагізм са словам журавіны – **клюква**. Там ёсць: **вот так клюква!** Яркі, выразны самабытны фразеалагізм; сэнс – выказванне расчаравання, здзіўлення... Рэаліі адны, фразеалагізмы розныя”.

Элементы жывой мовы не маюць прагматычнай значнасці. “*Ах ты, мая журавіначка!*” – нефразеалагічны выраз. Адносна яго аўтар ужывае тэрмін “выслоўе” – ‘глыбокая па зместу думка, выказаная невялікай колькасцю слоў’ (ТСБМ, т. 1, с. 577). Слова дапасоўваецца да іншых слоў і выслоўяў, падыходзіць (ці не падыходзіць) да канкрэтнай сітуацыі зносін. Выслоўі міжвольна і рэфлексіўна адгукаюцца на штосьці, што непасрэдна кранае. Характэрнай рысай жывога слова выступае яго недыскурсіўнасць – яно не ўспамінаецца, а прыгадваецца. Заўважаецца, што аўтар абразка “*А мая ты журавіначка!*” быццам бы наўмысна пазбягае ўжываць словы, якія маюць дачыненне да памяці – *успамінаць, успамінаецца, успамін* і да т. п. У жывой гаворцы нешта прыгадваецца: “*Прыгадваю яму з жывых, сённяшніх гаворак...*”; “*На нашых сустрэчах прыгадвалася багата чаго*”.

Кожнае жывое слова вартае таго, каб яго занатавалі: “*Госьць чуе слова журавіна (журавінка), адразу ж яго занатоўвае...*”. Практычна кожнае гаворкае слова дапускае нататкі пра сябе: «*Перад*

намі картатэка – лісткі, на кожным – слова і фразы з ім, тут і “адрас” слова: з-пад Карэліч яно ці Лагойска, глускае ці заслаўскае...».

Такім чынам, адзінай рэальнасцю, якая прысутнічае ў мове, выступае рэальнасць слова. У жывым слове рэчам адгукаецца этас вербальных паводзін чалавека – душэўны настрой, характар і ўнутраны лад. Бясцэннасць чалавечага свету і яго феноменальных дароў (жыцця, слова і інш.) складае антытэзу свету прагматычнаму. У лінгвістычных даследаваннях аказваецца важнай антытэза двух светаў – “свету для нас” (суб’ектыўнага) і “свету ў сабе” (аб’ектыўнага). Толькі ў творчасці чалавек суб’ектыўны. Быць рацыянальна-аб’ектыўным можна ўнутры ўстаноўленай сістэмы. Стылістыцы вядомы адпаведны стыль, лексічная сістэма ведае дакладнасць значэння, але гэтыя дысцыпліны не знаёмыя з феноменам такту і сэнсавай няўлоўнасцю – падставовымі характарыстыкамі жывога слова, якое набліжае рэальнасць да ўспрымальніка і характэрна для вербальнай эталогіі (паводзін) чалавека.

Спецыфіку феноменалагічнага падыходу складае тое, што гаворкае слова разглядаецца як феномен (сутнасць) жывой гаворкі. З такой перспектывы ў ім выяўляюцца эйдэчныя натуральна-рэчыўныя рысы і яно характарызуецца разнастайнай сэнсавай вектарнасцю.

Думаецца, што феноменалагічны падыход растлумачыць прыныцы моўнай варыятыўнасці жывога слова, а таксама супярэчнасць паміж знакамі і бясконцасцю сэнсаў, якія імі выражаюцца.

Спіс літаратуры

1. Брюсов, В. Я. Ключи тайн [Электронный ресурс] / В. Я. Брюсов. – Режим доступа : http://dugward.ru/library/brusov/brusov_kluchi_tayn.html. – Дата доступа : 17.12.2017.
2. Новейший философский словарь. – 3-е изд. – Минск : Кн. дом, 2003. – 1280 с.
3. Сенкевич, В. И. Внутренний мир: феноменальные и ноуменальные составляющие / В. И. Сенкевич // Słowa i rzeczy w języku i literaturze. Siedlce, 3–4 czerwca 2013 r. – Siedlce, 2014. – S. 13–26.
4. Хайдеггер, М. Путь к языку [Электронный ресурс] / М. Хайдеггер. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/put-k-yazyku-martina-haydeggera>. – Дата доступа : 07.09.2019.
5. Янкоўскі, Ф. М. І за гарою пакланюся : апаваданні, абразкі, нарысы / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Маст. літ., 1982. – 238 с.
6. Янкоўскі, Ф. М. Радасць і боль : апаваданні, абразкі / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Юнацтва, 1984. – С. 165–169.
7. Янкоўскі, Ф. М. Само слова гаворыць : філалагічныя эцюды, абразкі, артыкулы / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Маст. літ., 1986. – 318 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 19 верасня 2019 г.